Documente privind etapa preliminară edificării Ansamblului Monumental de la Târgu-Jiu

Sorin Lory Buliga

S-au scris numeroase cărți și nenumărate articole, mai mult sau mai puțin științifice, privind edificarea de către Constantin Brâncuși a Ansamblului Monumental la Târgu-Jiu, în perioada 1937-1938. Ultima dintre ele, publicată chiar la Târgu-Jiu de Centrul de Cercetare, Documentare și Promovare „Constantin Brâncuși”[1], prezintă documentele de arhivă preluate de la Arhivele Naționale ale județelor Gorj și Dolj, Arhivele Naționale Istorice Centrale și din arhiva Sorana Georgescu-Gorjan, acoperind perioada 1937 – 1989 (**Buliga, Andrițoiu,** 2017).

Prezentul studiu își propune să clarifice, atât pe baza mărturiilor (scrise) celor care l-au cunoscut pe Brâncuși în mod direct, cât și pe baza unor documente ale căror imagini le prezint acum în premieră, etapa preliminară edificării capodoperei brâncușiene din perioada 1934 – 1937.

Menționez că în Arhivele Naționale ale județelor Gorj și Dolj nu am identificat documente privind corespondența dintre Liga Națională a Femeilor Române din Gorj și Constantin Brâncuși, referitoare la invitarea artistului pentru a realiza un monument al eroilor gorjeni la Târgu-Jiu. Lipsa datelor respective am constatat-o și în dosarele Gheorghe Tătărescu, Aretia Tătărescu și Sanda Tătărescu Negroponte, pe care le-am cercetat în arhiva CNSAS[2]. Această lipsă are următoarea explicație, cunoscută exegeților operei lui Brâncuși: „Scrisorile aflate în arhiva Tătărescu au fost distruse în anii ’50 de către Securitate, odată cu întreaga arhivă, astfel încât nu le putem verifica” (**Sorana Georgescu-Gorjan,** pp. 26-27).

De asemenea, nu au fost găsite nici documente legate de momentul expunerii proiectului Monumentului Eroilor de către Brâncuși în fața membrilor Ligii. Din aceste motive și pentru o mai bună înțelegere a etapei premergătoare realizării ansamblului, voi prezenta mai întâi date din literatura de specialitate, având însă surse documentate și credibile.

Ștefan Georgescu-Gorjan, colaboratorul tehnic al lui Brâncuși la realizarea *Coloanei fără Sfârșit*, relatează în cartea sa întâlnirile pe care le-a avut cu marele sculptor în atelierul parizian al acestuia din Impasse Ronsin nr.11. Prima a fost „la sfârșitul lui decembrie 1934” (**Șt. Georgescu-Gorjan,** p. 30) când inginerul îi ducea lui Brâncuși „urări de bine” din partea tatălui său, Ion Georgescu-Gorjan, prieten bun cu artistul încă din perioada studiilor sale la Școala de Arte și Meserii din Craiova.

A doua întâlnire a fost în data de 7 ianuarie 1935, în urma invitației sculptorului: „Vino la 7 ianuarie, vom fi împreună toată ziua și o să-l sărbătorim aici, la Paris, pe Ion” (apud **Șt. Georgescu-Gorjan,** p. 31). Cu această ocazie,

[1] Instituție unde lucrez pe post de consilier, specializat în exegeza operei lui Constantin Brâncuși.
[2] Menționez că am consultat documentele din dosarele respective atât în format fizic, cât și electronic la sediul instituției (pe baza atestatului de cercetător CNSAS) în data de 4.07.2017.

artistul a vorbit cu inginerul despre *Coloana infinită* și i-a „explicat de ce aceasta nu poate avea nici soclu, nici capitel, cum au coloanele antice: ea nu are nici început și nici sfârșit. Repetarea elementului identic al coloanei îi conferă acesteia, printr-o analogie matematică, același caracter pe care îl au unele curbe – de exemplu cele reprezentând funcțiile trigonometrice -, de a se putea repeta și prelungi spre ambele infinituri. Două sinusoide în opoziție, desenate în jurul unei axe verticale, au un vag aer de familie cu silueta *Coloanei infinite* și reprezintă justificarea strict matematică a denumirii date de Brâncuși coloanei sale” (**Șt. Georgescu-Gorjan,** p. 34).

Brâncuși a făcut referire la *Coloana infinită* pe care el „spera să o poată ridica în țară” (**Ibidem,** p. 35). Inginerul face următoarea relatare asupra acestui subiect: „Am discutat despre modalitățile de realizare a coloanei la scară mare, cu care prilej i-am arătat lui Brâncuși cum s-ar putea rezolva tehnic diversele probleme puse. Vădit interesat, artistul m-a întrebat dacă nu mi-ar surâde să colaborez cu el la realizarea *Coloanei infinite* de la Târgu-Jiu. Răspunsul meu afirmativ a însemnat începutul viitoarei noastre conlucrări, din anii 1936 și 1937” (**Ibidem,** p. 36).

Se pare că Brâncuși intenționa să vină la Poiana-Gorj (unde era locuința familiei Tătărescu) în vara anului 1935, așa cum reiese din scrisoarea Miliței Petrașcu, datată 9 iunie 1935: „Scumpe Maestre / Cu toții aici ne-am bucurat de vestea pe care ne-ai trimis-o despre venirea Matale în vara aceasta. Doamna Tătărescu te anunță că iulie și august va sta la Poiana, că vei avea mașina ei la dispoziție, pentru a merge spre a alege locul monumentului pe care îl vei face acolo. Te așteptăm / Cu dragoste / Milița”[3] (apud **Lemny, Velescu,** p. 296). Nu se știe însă dacă Brâncuși a fost în România în anul respectiv.

Din interviul realizat de scriitorul Paul Anghel cu Milița Petrașcu (ucenica lui Brâncuși, care a creat Mausoleul Ecaterinei Teodoroiu din Târgu-Jiu, în anul 1935), aflăm de la sculptoriță că Aretia Tătărescu i-a propus acesteia, „încă în vara anului 1936” (?), să conceapă „un grandios ansamblu monumental care să celebreze jertfa eroilor de pe Jiu”. Răspunsul artistei a fost următorul: „I-am mărturisit, chiar când mi-a făcut propunerea, că ideea mă depășește. O asemenea idee se cuvenea sugerată, spre înfăptuire, celui mai mare sculptor român, lui Constantin Brâncuși. I-am și scris lui Brâncuși, la Paris, iar scrisoarea lui de răspuns se află la Academie, printre puținele documente care ne-au parvenit de la el. Primindu-se consimțământul de principiu al artistului, discuțiile s-au purtat în continuare, prin corespondență, între Aretia Tătărăscu și Brâncuși” (apud **Anghel,** p. 30).

În același interviu, Sanda Tătărescu face câteva precizări referitoare la activitatea lui Brâncuși la Târgu-Jiu, evidențiind și acțiunea mamei sale, Aretia Tătărescu, care a fost „inițiatoarea ansamblului” și care s-a aflat „sub presiunea a cel puțin trei forțe centrifugale: situația delicată a unui ministru, neînțelegerea

[3] Textul este transliterat.

publicului, intransigența lui Brâncuși..."[4] (**Ibidem,** p. 32). Această intransigență reieșea chiar din corespondența artistului cu preşedinta Ligii, unde se poate constata că el „a pretins o libertate desăvârşită în ceea ce priveşte concepţia monumentului şi realizarea lui" (**Ibidem,** p. 30).

Brâncuși a sosit la Târgu-Jiu și apoi la Poiana, ca invitat al familiei Tătărescu, în iunie 1937. Încă de la început a făcut următoarea precizare: „Nu vreau să mă angajez cu ceva, vreau să știu despre ce e vorba; poate plec cum am venit" (**Idem**). Chiar și în privința locului de amplasare a coloanei a fost foarte categoric, avertizând-o pe Aretia Tătărescu: „Să nu-mi faci parc în jur" (**Ibidem,** p. 32).

Sanda Tătărescu consideră că „Brâncuși a început lucrul pornind de la piesa-cheie a întregului ansamblu monumental – Coloana infinită. A urmat apoi Poarta sărutului și abia la urmă a făcut Masa tăcerii. Este greu de spus dacă această calendaristică a construcției a urmărit chiar ordinea în care s-a definit ideea întregului ansamblu" (**Ibidem,** pp. 32-33).

V.G. Paleolog a realizat o documentare care, „pe lângă amintiri personale, se sprijină pe dosarul cu acte (din Arhivele Statului din Craiova) ale Uniunii Doamnelor Române[5], privitor la înălțarea «monumentului», pe relația scrisă, de care dispunem, a vicepreședintei secției gorjene a acestei asociații, Aretia Tătărescu, precum și pe documentarul tehnic alcătuit de Tretie Paleolog"

---

[4] În acest punct trebuie amintit și climatul politic incandescent din România anilor 1937 și 1938, în care Brâncuși ridica ansamblul de la Târgu-Jiu (considerat astăzi ca fiind capodopera artistului și una din cele mai grandioase opere artistice din toate timpurile). Această situație complexă și violentă, care anunța cea mai mare conflagrație din istoria Europei și a omenirii în general, a făcut și mai dificil mecenatul familiei Tătărescu, datorită riscului și sacrificiului implicate aici. Mai precis, scena politică autohtonă s-a inflamat puternic încă din toamna anului 1937 (chiar din septembrie, când începea edificarea ansamblului brâncușian), deoarece urma să se încheie legislatura liberală, pe perioada căreia fusese prim-ministru Gheorghe Tătărescu (3. 02. 1934 – 28. XII. 1937). După înfrângerea liberalilor în alegeri și instalarea guvernului Goga-Cuza, manifestările antisemite și violențele dintre legionari și trupele Ministerului de Interne deveniseră aproape cotidiene. În urma destituirii guvernului de la începutul anului 1938, Gh. Tătărescu a deținut însă mai departe funcții importante (devenind consilier regal și apoi ambasador al României la Paris), ceea ce i-a permis ca și în anul 1938 să aibă o influență considerabilă, atât în plan național, cât și în plan local, deoarece el era și deputat de Gorj. Climatul politic tensionat și faptul că Gheorghe Tătărescu nu mai avea puterea de decizie și de influență ca în perioada în care era prim-ministru, au fost probabil factori determinanți în ceea ce privește plecarea precipitată a lui Brâncuși la Paris în septembrie 1938, chiar înainte de inaugurarea din 27 octombrie a capodoperei sale. În plus, artistul trebuie să fi fost conștient, ca mulți alții, de faptul că izbucnirea războiului era iminentă, ceea ce pe el l-ar fi blocat în România, departe de atelierul său parizian. Dar, ceea ce probabil nu știa, era că atunci se încheia ultima etapă creativă majoră din viața sa și că nu mai avea să se întoarcă vreodată în România.

[5] Am verificat existența dosarului cu acte la care face referire V.G. Paleolog, la Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale. În Lista Fondurilor și Colecțiilor date în cercetare de către S. J. Dolj (care apare pe site-ul instituției) nu există nicio referință la „Uniunea Doamnelor Române". Personalul serviciului respectiv a verificat suplimentar această informație și răspunsul a fost, de asemenea, negativ (mai precis, există doar trei dosare ale Comitetului Doamnelor din Craiova).

(**Paleolog,** p. 18). Plecând de la amintirile Aretiei Tătărescu reies următoarele: „La începutul începutului, și Brâncuși și comitetul nu intenționau să ridice decât un singur «monument». În ședința hotărâtoare a comitetului, «cu o voce blândă și în contrast cu ieșirea lui violentă (care uluise comitetul), Brâncuși spune, după ce desfășoară o fotografie: - Am hotărât la Paris ca monumentul să fie o coloană fără sfârșit. Iat-o! Ochii celor prezenți privesc uimiți fotografia care pentru ei nu reprezenta decât un stâlp țărănesc»" (apud **Paleolog,** p. 18). Toate acestea s-au întâmplat „prin iunie 1937", în satul Poiana.

V. G. Paleolog redă mai departe amintirile Aretiei: „Câteva zile după aceea: «Liniștea patriarhală a micului oraș Târgu Jiu fu oarecum tulburată de prezența unui bătrâior străin care era văzut când sus la cazărmi, când la fântâna Sâmboteanu, când pe digul Jiului în grădina publică» [...] proiectul definitiv al *Coloanei Nesfârșite* nu este gata. S-ar putea că în viziunea artistică a lui Brâncuși se înfiripează un gând mai larg. A fost un moment hotărâtor în evoluția operei brâncușiene când el se hotărî să execute un monument – un *Portal de piatră*. Tot atunci el decide ca acest portal să fie legat de coloană printr-o stradă ideal dreaptă care să poarte numele de *Calea Sufletelor Eroilor*. Prietenii lui simt măreția și sumele necesare unei duble lucrări sunt spontan adunate»" (**Ibidem,** p. 19).

După V.G. Paleolog, această „mărturie a memorialului" ar fi dovada „că așezarea semnelor semantice sculpturale din Târgu Jiu a fost precugetată și că trasarea axei «perfect liniare» dintre *Masă* și *Columnă* a fost ideată și chiar botezată simbolic de Brâncuși (n.n. – *Calea Sufletelor Eroilor*), cu gândul precis de a dota frusta așezare umană din Târgu Jiul de altădată, cu o axă spirituală, cu o *Via Sacra*» (**Paleolog,** p. 19).

Deschid seria documentelor de arhivă din acest volum cu textul scrisorii de răspuns a lui Constantin Brâncuși către Milița Petrașcu[6], scrisă din atelierul său la data de 11 februarie 1935, prin care acesta își dă consimțământul de principiu în ceea ce privește realizarea unui monument dedicat „eroilor de pe Jiu": „Dragă Madame Patrașcu / Am primit scrisoarea D<u>tră</u> cu multă plăcere și m-a bucurat foarte mult. Vă rog să mă iertați că vă răspund atât de târziu. Fiindcă în loc de răspuns vreau să vă fac o surpriză cu venirea mea însăși. / Mi-era așa dor să revăd câmpiile noastre albe cu zăpadă pe care nu le-am văzut din copilărie. / Și în același timp vroiam să văd dacă s-ar putea să fac o expoziție la București. Însă, în ultimul moment m-am îmbolnăvit și o sumă de încurcături m-au împiedicat în urmă să viu. / Acum sunt hotărât să viu în luna lui mai și nu vă pot spune cât de fericit aș fi să pot face ceva la noi în Țară. / Vă mulțumesc și de asemenea doamnei Tătărascu pentru privilegiul ce vrea să-mi dea. În prezent, toate lucrurile începute de atâta vreme sunt spre sfârșit și eu sunt ca un ucenic în ajunul de a deveni calfă. Așa că propunerea nu putea să cadă mai bine. / În așteptarea de a vă vedea, vă trimit mult drag, de asemenea lui Pătrașcu și <u>Cocoanei Mari</u>. / Brâncuși / Vă trimit catalogul din urma expoziției de la New York. / B /" **(Fig. 1, 2)**. Prezint aici și imaginea

[6] Biblioteca Academiei Române, cabinetul de manuscrise, carte rară, secția corespondență, Mss 146912. Textul este transliterat.

plicului (față/verso), în care a fost trimisă scrisoarea lui Brâncuși către Milița Petrașcu[7] **(Fig. 3, 4)**.

Această scrisoare a fost prezentată de Milița Petrașcu, spre achiziționare, președintelui Academiei Republicii Socialiste România, în data de 4 iulie 1966[8]: „Tovarășe Președinte, / Vă prezint spre achiziționare scrisoarea semnată de C. Brancuș anul 1935. Împrejurarea în care am primit-o a fost următoarea: Aretia Tatarescu, soția primului ministru G. Tatarescu plănuise ridicarea unui monument la Târgu Jiu în memoria căzuților în războiul 1914. / Eu i-am sugerat ideea că acest monument trebuie realizat [de] către Brancuș. / În consecință a urmat scrisoarea mea[9] și răspunsul lui Brancuș care este exprimat în scrisoarea pe care v-o prezint. / Trăiască Republica Socialistă Română ! / Milița Petrașcu / Strada Pictor Negulici 19 / Raionul 30 Decembrie / Tel. 583735 / 4 Iulie 1966 / Tov. Președinte al Academiei Republicii Soc. România" **(Fig. 5)**.

În ceea ce privește corespondența dintre Brâncuși și Liga Națională a Femeilor Gorjene, prin președinta ei, Arethia Tătărescu, există două documente-ciornă (nedatate), păstrate actual în *Fondul Brancusi*, la Biblioteca Kandinski din cadrul Muzeului Național de Artă Modernă al Centrului Georges Pompidou din Paris. Ele au fost publicate în volumul *Brâncuși inedit* (autori: Doina Lemny și Cristian-Robert Velescu)[10]. După C.-R. Velescu, cele două ciorne „trebuie datate 1937, după ce sculptorul părăsește România, unde s-a aflat în timpul verii" (**Lemny, Velescu,** p. 395). Redau în continuare textele transliterate al celor două ciorne:

---

[7] Biblioteca Academiei Române, cabinetul de manuscrise, carte rară, secția corespondență, Mss 146912.

[8] Biblioteca Academiei Române, cabinetul de manuscrise, carte rară, secția corespondență, Mss 146912. Textul este transliterat.

[9] Nu s-a găsit însă această scrisoare printre documentele păstrate de Brâncuși la Paris.

[10] În cartea *Brâncuși inedit*, autorii fac următoarea precizare: „În anii cincizeci, [Brâncuși] se hotărăște să numească în calitate de legatari universali pe tinerii artiști români Natalia Dumitresco și Alexandre Istrati, veniți în 1947 cu o bursă la Paris. Viitorilor săi moștenitori, sculptorul le-a facilitat închirierea unui atelier vecin cu al său" (**Lemny, Velescu,** p. 6). Atelierul lui Brâncuși din Montparnasse (Impasse Ronsin) a fost demolat și a fost reconstituit „în fața Centrului Georges Pompidou din Piața Beaubourg din Paris, unde Muzeul național de artă modernă a fost instalat în 1976. O dată cu redeschiderea atelierului în noua sa formă, întreg inventarul său de la acea dată a fost publicat și comentat. Catalogul operelor din atelier, cât și arhiva existentă au apărut pentru întâia oară în volumul *L'Atelier Brancusi*" (**Ibidem**, p. 9). După decesul Nataliei Dumitresco din iulie 1977, „nepotul acesteia, Theodor Nicol, devine succesor legal și decide să cedeze printr-un act de dațiune întocmit în favoarea Muzeului național de artă din Paris arhiva aflată până atunci în păstrarea moștenitorilor desemnați de Brâncuși, Natalia Dumitresco și Alexandre Istrati. Hotărârea lui Theodor Nicol a fost un adevărat act cultural, pornit din convingerea sa că numai în felul acesta cercetătorii vor putea să aibă viziune de ansamblu asupra vieții și creației artistului român. Astfel, în noiembrie 2001, dațiunea a fost oficial acceptată. A fost propus un proiect de expoziție în incinta Centrului Georges Pompidou, expoziția urmând să fie însoțită de un volum de restituire a acestei dațiuni. Cercetarea importantului volum de documente din această arhivă a început prin identificarea documentelor, a expeditorilor și a destinatarilor, urmată de clasarea lor după criterii concordante cu clasarea normativă a arhivelor (**Ibidem**, p. 11).

1. „Mult stimată Doamnă Prim Ministru/ Vă trimit schița de proiect pentru poartă – aș fi vrut s-o trimit mai din vreme, dar n-am putut. Vă rog să credeți, proiectul este făcut cu intenția de a fi pus la o mică distanță în interiorul grădinii, cu un târcol proporționat împrejur/ părțile laterale/ și cu o bancă de piatră la dreapta și la stânga. Dacă ar fi pusă la marginea trotuarului, cum hotărâsem, ar avea mai puțin rost, fiindcă n-ar putea servi nici de utilitate pentru închiderea grădinii și nici n-ar putea fi văzută ca objet aparte. Dacă dimensiunea vă pare prea mare ori prea mică – o putem mări ori micșora proporțional. Georgescu îmi scrie că Dstre mi-ați scris și nu ați primit răspuns. Eu n-am primit nimic. Georgescu îmi spune că Dstră mi-ați scris și nu răspund. Vă rog să credeți că n-am primit nimic și ne pare rău. Vă rog să recomandați scrisorile dacă scrieți. C. Brancusi 11 Impasse Ronsin Paris 15^{e} (152 rue de Vaugirard) Telephon Segur 77-67. Vă trimit o fotografie ca să vedeți felul cum are să fie pocumpul porții pentru friza de sus. Lucrez la un model pe care îl voi trimite. Aproape sigur voi veni eu cu el sau poate...” (apud **Lemny, Velescu,** p. 414).

2. „Stimată Doamnă Prim Ministru/ Cum v-am trimis ieri, am trimis în tren încă două schițe simple de proiect și o fotografie ca să puteți să vă dați seama de felul cum are să fie tăiată piatra. Proiectul este făcut ca să fie pus la o mică distanță în interiorul grădinii. Fiindcă dacă punem în marginea trotuarului, nu poate îndeplini nici rolul de închizătură și nici ca să poată [să] fie văzută ca obiect în sine. Dacă o punem puțin în interior, putem să facem un târcol împrejur și să punem în părțile laterale câte o bancă în piatră. N-am avut vreme să fac proiectul complet, însă peste câteva zile voi fi în fața locului cu modelul pentru cioplit piatra. În schițele pe care le-am trimis ieri e o mică eroare de dimensiune a blocurilor care construiesc friza de sus, de aceea vă trimit azi o schiță cu măsurile juste ca să puteți comanda piatra. Gorjean îmi spune că Dstre mi-ați scris și nu ați primit răspuns – vă rog să credeți că n-am primit nimic. De aceea vă rog când îmi scrieți să recomandați scrisoarea pe adresa C. Brâncuși 11 Impasse Ronsin Paris 15^{e} (Telephon Segur 74-67). Sperând că totul va merge bine, vă sărut mâinile cu omagii respectuoase. / C. Brâncuși” (**Idem**).

În volumul menționat sunt publicate și trei telegrame în limba franceză, trimise de Arethia Tătărescu lui Brâncuși în toamna anului 1937, pe care le prezint traduse din franceză în cele ce urmează:

1. „trimiteți de urgență dimensiunile pietrelor porticului = Arethie Tatarescu” (21 septembrie, 1937) (**Ibidem,** p. 415);

2. „mulțumesc pentru telegramă și proiecte aștept scrisoare Petroșani avans = Arethie Tatarescu” (26 septembrie, 1937) (**Idem**). După Sorana Georgescu-Gorjan, ultima parte a acestui text trebuie interpretată în sensul că Brâncuși „așteaptă scrisoarea și că lucrul la Petroșani avansează” (**Sorana Georgescu-Gorjan,** p. 27);

3. „comandat piatră Deva primul transport sosește 25 octombrie Targujiu = Arethie Tatarescu” (4 octombrie 1937). Tot aici apare și o invitație „strict personală” (în limba română), adresată de Arethia Tătărescu lui Brâncuși, deja aflat la Târgu-Jiu: „Vă rugăm să binevoiți a lua parte Dumineca 7 Noembrie ora 1, la

Masa ce va avea loc în Saloanele Cercului Militar după Sfințirea Bisericii Sfinților Apostoli./ Președinta, Arethie Tatarescu/ Costumul national Tg.-Jiu,/ 2 Noembrie 1937/ Rugăm a prezenta aceasta Carte la intrare Domnului Maestru Brâncus" (apud **Lemny, Velescu,** p. 415). Conform informațiilor preluate de la moştenitorii artistului, se pare că „Brâncuși a sosit la 27 octombrie la Târgu-Jiu, unde a stat până la 9 noiembrie" (**Sorana Georgescu-Gorjan,** p. 27).

În arhiva moştenitorilor lui Brâncuși a fost găsită o carte de vizită, fără adresă, pe care este scris „Doamna Arethie Tatarescu". Sorana Georgescu-Gorjan apreciază că păstrarea acesteia „ar putea fi legată de vizitele făcute atelierului artistului de către președinta Ligii naționale a femeilor gorjene, în partea a doua a anului 1934, pe când încerca să-l convingă să accepte comanda lucrării. Aceste vizite sunt menționate atât de Sanda Tătărescu-Negropontes, fiica doamnei […] cât și de inginerul Gorjan" (**Idem**).

Cu toate că Brâncuși a fost misterios în ceea ce privește decodarea operelor sale, în Dațiunea Brâncuși s-au găsit unele creații literare ale artistului, care pot face trimitere la simbolismul *Coloanei fără Sfârșit*. Prima este o încercare de versificare notată cu creionul pe o pagină de carnet: „Brad la nuntă / brad la moarte! / Dânduți sama / toatis una / unas toate!" (apud **Lemny, Velescu,** p. 51). Cea de-a doua pare să reveleze chiar o semnificație mai adâncă a lucrării: „Coloana fără sfârșit este asemenea unui cântec etern, care ne duce în infinit dincolo de orice durere și bucurie factice"[11] (**Ibidem,** p. 58).

Prezint aici și textul celeilalte scrisori a lui Brâncuși aflate în fondul Bibliotecii Academiei Române, expediate secretarului Societății „Tinerimea artistică" în anul 1909: „Domnule Secretar / Vă alătur două fotografii cu o notiță pentru înregistrarea în Catalog a lucrărilor ce am trimis la expoziția Tinerimii din anul acesta. Pentru a treia lucrare n-am avut fotografie, dar o să se poată distinge foarte uşor la numerotare (este un studiu de piatră). Primiți vă rog asigurarea considerațiunilor ce vă păstrez / C. Brâncuși" [12] **(Fig. 6)**.

Din acest scurt istoric al etapei premergătoare edificării Ansamblului monumental de la Târgu-Jiu, se poate constata că el a fost rezultatul unei conjuncturi fericite a mai multor factori favorabili. Cel mai important dintre ei a fost marea disponibilitate a lui Brâncuși de a realiza un monument de for public grandios în România („nu vă pot spune cât de fericit aş fi să pot face ceva la noi în Țară") pentru a cărui realizare, se pare că nu a acceptat să fie remunerat, fapte ce denotă un patriotism evident.

[11] Traducerea din limba franceză aparține doamnei Sorana Georgescu-Gorjan.

[12] Biblioteca Academiei Române, cabinetul de manuscrise, carte rară, secția corespondență, Mss 75446 (textul este transliterat). Aș vrea să mulțumesc pe această cale domnului acad. Florin Filip, directorul general al Bibliotecii Academiei Române, doamnei Gabriela Dumitrescu, șeful Departamentului „Manuscrise, Carte rară" al Bibliotecii Academiei Române și doamnei Carmen Dobre, coordonator al Biroului de presă al Academiei Române pentru sprijinul acordat în vederea accesului la cele trei scrisori pe care le-am prezentat aici, toate aflate la Biblioteca Academiei Române, cabinetul de manuscrise, carte rară, secția corespondență.

Brâncuși a avut de mai multe ori în intenție ridicarea unor monumente de for public în România, și în special în locurile sale de origine[13], dar acestea nu s-au materializat din varii motive. La Peștișani[14], de pildă, s-a pus problema să realizeze un monument pentru eroii gorjeni, dar nu reiese de niciunde că urma să fie plătit (întocmai ca și în cazul ansamblului de la Târgu-Jiu), el cerând doar piatra necesară construcției lucrării. Este evident, însă, că acestea sunt situații particulare, legat de patriotismul lui Brâncuși, deoarece în Occident și în America el ținea ca lucrările sale să fie cumpărate pe sume importante[15].

Un alt factor esențial a fost relația excelentă a lui Brâncuși, neobișnuit de deschisă, cu puternica familie Tătărescu[16], care i-a lăsat deplină libertate de creație artistului, sprijinind substanțial realizarea ansamblului, în special în plan financiar, ca și în privința influențelor politice și administrative (se pare că Brâncuși a știut să își transforme comanditarul într-un veritabil Mecena). Prestigiul artistic al lui Brâncuși a avut un rol crucial în încredințarea comenzii, la care s-a adăugat, fără îndoială, și dorința familiei Tătărescu de a continua seria realizărilor majore pentru orașul Târgu-Jiu și județul Gorj.

Trebuie ținut cont și de faptul că realizarea ansamblului sculptural avea loc pe fondul unei perioade de puternică dezvoltare a României[17] sub guvernul liberal condus de Gh. Tătărescu, ceea ce a constituit, de asemenea, o premisă importantă în vederea edificării capodoperei brâncușiene.

Legătura lui Brâncuși cu familia Gorjan a fost de asemenea foarte importantă, mai ales în ceea ce privește realizarea tehnică a *Coloanei fără Sfârșit.* Ștefan Georgescu-Gorjan[18], inginer șef (specialitatea electromecanică) la Atelierele Centrale Petroșani din cadrul Societății Petroșani[19], a fost șeful proiectului de execuție a *Coloanei*. El avea o temeinică pregătire profesională și spirit inovativ și,

[13] Ceea ce s-a realizat într-un final, din fericire, la Târgu-Jiu.

[14] Comuna gorjeană de care ține satul său natal, Hobița.

[15] Chiar și față de persoane mai apropiate (Peggy Guggenheim și John Quinn, de pildă), Brâncuși „ținea la bani", cum s-ar spune.

[16] Arethia Tătărescu, comanditara monumentului, era președinta Ligii Femeilor Gorjene, iar Gheorghe Tătărescu era deputat de Gorj și prim-ministrul României.

[17] Nu numai economică, sub aspectul industriei, comerțului și agriculturii, dar și din punctul de vedere al învățământului, științei și culturii.

[18] Inginerul Ștefan Georgescu-Gorjan era fiul lui Ion Georgescu-Gorjan, comerciant din Bănie, care l-a ajutat pe Brâncuși să-și găsească de lucru în prăvălia lui Ion Zamfirescu și a strâns bani pentru ca acesta să se înscrie la Școala de Arte și Meserii din Craiova (pentru acest ajutor Brâncuși îl numea „nașul"). Trebuie specificat aici că Brâncuși avea încredere, în general, în olteni și în special în gorjeni (așa cum era și Ion Georgescu-Gorjan).

[19] Directorul general al Societății „Petroșani" era Ioan E. Bujoiu (în a cărui subordine directă era adjunctul său, inginerul șef Ștefan Georgescu-Gorjan), membru marcant al Partidului Național Liberal și ministru în cabinetul Tătărescu. El a fost de acord să suporte costul execuției și montării monumentului, precum și să asigure personal calificat. În perioada respectivă Soc. „Petroşani" avea beneficii considerabile și din acestea Ioan E. Bujoiu a contribuit la dezvoltarea economică a Văii Jiului: a făcut pentru fiecare miner casă şi grădină, un spital, o maternitate, o grădiniţă pentru copii, o şcoală pentru elevi, locuinţe pentru funcţionari şi învăţători, o casă de cultură cu sală de teatru, cinema, bibliotecă și multe altele.

de asemenea, o aplecare spre filosofie, istorie, literatură și artă, toate acestea trezind încrederea lui Brâncuși în tânărul inginer.

Practic, în anul 1935, Brâncuși l-a întreabat pe Ștefan Georgescu-Gorjan dacă este de acord să colaboreze cu el pentru a transpune coloanele sale de lemn în metal, pentru monumentul eroilor de la Târgu-Jiu, iar inginerul a răspuns afirmativ, dând soluții tehnice, ceea ce a condus la debutul colaborării lor în 1936 și la realizarea în 1937 a *Coloanei fără Sfârșit* la Atelierele Centrale din Petroșani[20] și la amplasarea acesteia la Târgu-Jiu în același an.

Refuzul politicos al Miliței Petrașcu în fața propunerii Artethiei Tătărescu[21] de-a realiza chiar ea monumentul în memoria eroilor căzuți în primul războiul mondial și sugestia de a încredința realizarea acestuia lui Brâncuși a fost de asemenea un element important în ceea ce privește edificarea ansamblului. Se poate constata chiar și o anumită insistență[22] a ei în acest sens, atât față de Arethia Tătărescu să-i dea comanda lui Brâncuși, cât și față de Brâncuși să o accepte (s-ar putea spune că demersul Miliței Petrașcu a jucat un rol de „catalizator" în ridicarea capodoperei brâncușiene).

Așadar, sub aspect cronologic, desfășurarea evenimentelor s-a produs în următoarea succesiune: refuzul Miliței Petrașcu de-a ridica monumentul eroilor la propunerea Arethiei Tătărescu, urmată de sugestia ca acesta să fie realizat de Constantin Brâncuși (ambele anterioare anului 1935), hotărârea Arethiei Tătărescu pentru a încredința comanda lucrării lui Brâncuși (transmisă prin scrisoarea Miliței Petrașcu, probabil la sfârșitul anului 1934), vizita lui Ștefan Georgescu-Gorjan în atelierul lui Brâncuși din Paris (la 7 ianuarie 1935, când artistul îi face propunerea de colaborare inginerului în vederea construcției *Coloanei fără Sfârșit*, iar acesta vine cu soluții tehnice viabile), acceptul scris al lui Brâncuși de-a face monumentul (prin scrisoarea din 11 februarie 1935), colaborarea prin corespondență și la fața locului, atât cu Ștefan Georgescu-Gorjan pentru construcția *Coloanei,* cât și cu Arethia Tătărescu pentru realizarea operelor de piatră din Grădina publică (1937).

Consider că aceștia sunt factorii determinanți (și oarecum „providențiali") care au permis edificarea ansamblului brâncușian, în ciuda unei atmosfere politice de mare violență, care prevestea izbucnirea războiului, dar și a unei intelectualități românești care (cu câteva excepții notabile) a avut tendința să-l respingă pe Brâncuși. Grandioasa realizare artistică și tehnică de la Târgu-Jiu s-a constituit astfel în marea șansă acordată Gorjului, în particular, și României, în general, de către genialul artist.

[20] La Petroșani, în casa inginerului unde Brâncuși era găzduit, cei doi lucrau ore întregi la planurile *Coloanei,* pe care le aplicau apoi concret „pe teren", în cadrul atelierelor centrale.

[21] Plin de modestie și în același timp de respect pentru Brâncuși.

[22] Însoțită de smerenie, lucru rar și atunci, ca și în prezent.

Bibliografie

Anghel, Paul (1972), *Brâncuși și pietrele Gorjului – Reluarea unui dialog,* în vol. *Convorbiri culturale,* Ed. Eminescu, București.

Buliga, Andrițoiu (2017), Documente din Arhivele naționale ale județelor Gorj și Dolj cu privire la Ansamblul sculptural brâncușian de la Târgu-Jiu, Ed. Brâncuși, Târgu-Jiu.

Georgescu-Gorjan, **Sorana (2005),** *O arhivă cu surprize infinite – DAȚIUNEA BRÂNCUȘI,* Rev. Brâncuși (serie nouă), decembrie 2005, Ed. Centrul de Cultură și Artă „Constantin Brâncuşi", Târgu-Jiu.

Georgescu-Gorjan, Ștefan (2004), *Am lucrat cu Brâncuși*, Ed. Universalia, București.

Paleolog, V.G. (1967), *Brâncuși. Concepție urbanistică,* în revista *Arta plastică,* editată de U.A.P. din R.S.R., anul XIV, nr.3, București.

Lemny, Doina, Velescu, Cristian-Robert (2004), *Brâncuși inedit. Însemnări și corespondență românească,* Ed. Humanitas, București.

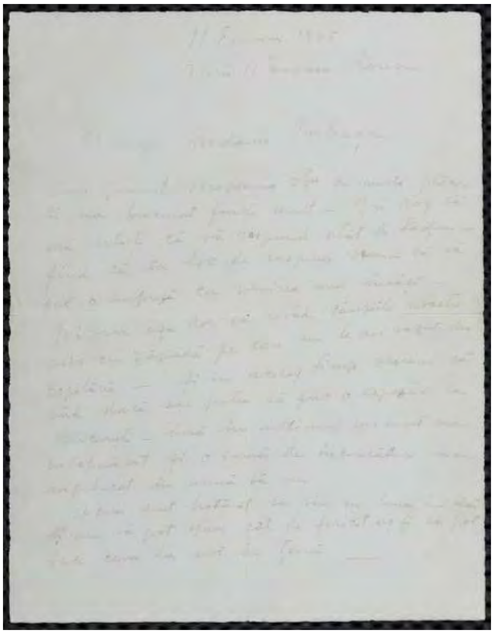

Fig. 1

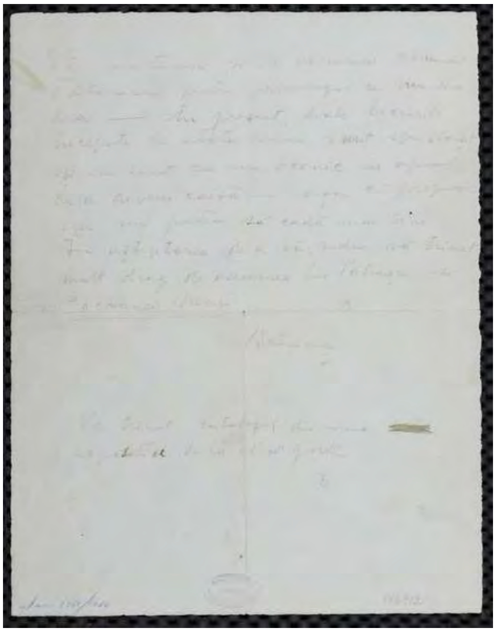

Fig. 2

Fig. 3

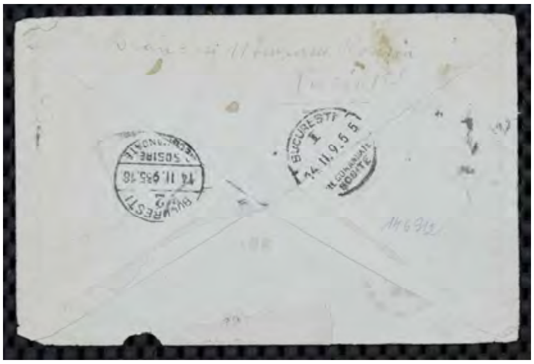

Fig. 4

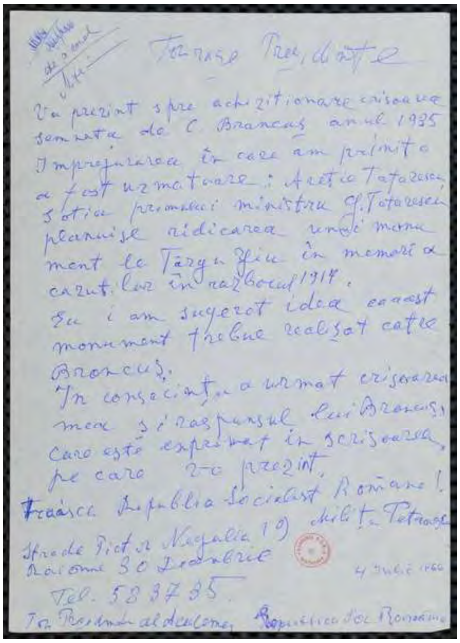
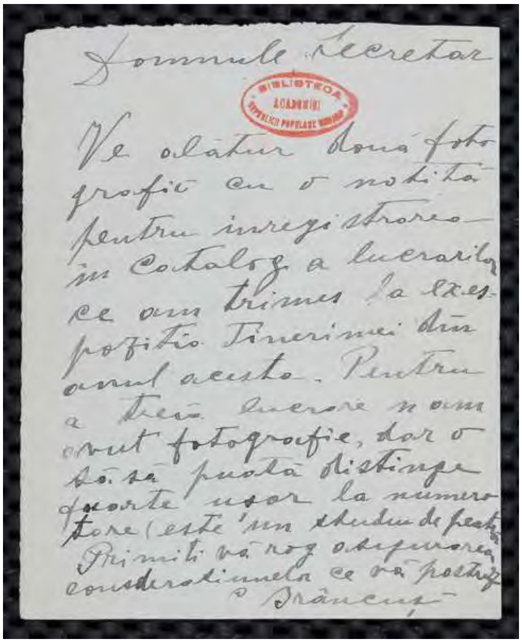

Tovarășe Președinte
Vă prezint spre achiziționare scrisoarea
semnată de C. Brâncuș anul 1935
Împrejurarea în care am primit-o
a fost următoarea: Aretia Tătărescu,
soția primului ministru G. Tătărescu
plănuise ridicarea unui monu-
ment la Târgu Jiu în memoria
căzuților în războiul 1917.
Eu i am sugerat ideea ca acest
monument trebue realizat către
Brancuș.
În consecință a urmat scrisoarea
mea și răspunsul lui Brâncuși,
care este exprimat în scrisoarea,
pe care v-o prezint.
Trăiască Republica Socialistă Română!
[illegible] Petrescu
Strada Pictor Negulici 19
Raionul 30 Decembrie
4 Iulie 1966
Tel. 58 37 35.
Tov. Președinte al Academiei Republicii Soc. România

Fig. 5

Domnule Secretar

Vă alătur două foto-
grafii cu o notiță
pentru înregistrarea
în Catalog a lucrărilor
ce am trimes la Expo-
ziția Tinerimei din
anul acesta. Pentru
a treia lucrare n-am
avut fotografie, dar o
să se poată distinge
foarte ușor la numero-
tare (este un studiu de fată)
Primiți vă rog asigurarea
considerațiunilor ce vă păstrez
C. Brâncuș

Fig. 6